NOY GORDONNING «THE PHYSICIAN» ROMANIDA TARIXIY SHAXS VA TO‘QIMA QAHRAMON MUNOSABATLARINING NARRATOLOGIK POETIKASI

Buxoro davlat universiteti

Munisa Mustafoeva Muxtor qizi

Annotatsiya. Maqolada Noy Gordonning «The Physician» (1986) romanida tarixiy shaxs — Abu Ali ibn Sino va badiiy to‘qima mahsuli — Robert Jeremy Koul o‘rtasidagi munosabatlarning narratologik poetikasi tahlil qilinadi. Tadqiqotning markazida tarixiy referentning badiiy personajga aylanishi, qahramonlar o‘rtasidagi ustoz–shogird munosabatining syujetni tashkil etishi, fokalizatsiya, vaqt tartibi, personajlar funksiyasi va tarixiy ishonarlilik effektining shakllanishi turadi. J. Genettning narrativ diskurs, M. Baxtinning xronotop, P. Rikyorning vaqt va hikoya hamda G. Lukachning tarixiy roman haqidagi nazariyalari asosida asardagi tarixiy va fiktiv qatlamlarning o‘zaro bog‘lanishi yoritiladi. Ibn Sino biografiyasiga oid tekshiriladigan ma’lumotlar bilan roman syujetidagi badiiy epizodlar qat’iy farqlanadi. Tahlil natijasida tarixiy shaxs romanda bilim va avtoritetning referensial tayanchi, to‘qima qahramon esa shu bilimni tajribaga aylantiruvchi narrativ vositachi ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar. Noy Gordon, «The Physician», Ibn Sino, Rob Koul, narratologiya, tarixiy roman, tarixiy referent, to‘qima qahramon, fokalizatsiya, xronotop, personaj funksiyasi.

Tarixiy romanda tarixiy shaxs va to‘qima qahramonning yonma-yon kelishi tasodifiy kompozitsion usul emas: ular o‘tmishni hikoyalashning ikki turli epistemologik rejimini birlashtiradi. Tarixiy shaxs matndan tashqaridagi hujjatlar va tarixiy xotiraga ishora qiladi; to‘qima qahramon esa muallifga tarixiy davrni muayyan shaxsiy tajriba, hissiy kechinma va syujet sinovlari orqali ko‘rsatish imkonini beradi.

Noy Gordonning 1986-yilda chop etilgan «The Physician» romani ana shu munosabatni tadqiq qilish uchun sermahsul materialdir. Muallifning rasmiy tavsifida asar XI asr Angliyasidan Forsdagi Isfahonga borib, Ibn Sino qo‘lida tibbiyot o‘rgangan Robert Jeremy Koul haqidagi tarixiy roman sifatida taqdim etiladi [1].

Maqolaning maqsadi Ibn Sino va Rob Koul obrazlarining tarixiylik darajasini shunchaki solishtirish emas, balki ular o‘rtasidagi munosabat qanday hikoyalash mexanizmlari bilan barpo etilishini aniqlashdir. Tadqiqot savollari quyidagicha qo‘yiladi: tarixiy shaxs matnga qanday ishonarlilik olib kiradi; to‘qima qahramon o‘quvchi idrokini qaysi usullar bilan boshqaradi; ustoz–shogird aloqasi syujet va qadriyatlar tizimini qanday tashkil etadi; qaysi joyda tarixiy dalil badiiy shartlilikka aylanadi? Metodologik asosni narratologik, tarixiy-qiyosiy va germenevtik tahlil tashkil qiladi. Bu yondashuv tarixiy shaxsning real hayoti bilan romandagi vazifasini chalkashtirmaslikni talab etadi.

Tarixiy shaxsni ifodalovchi personaj ikki qatlamda yashaydi: birinchisi — tarixiy manbalar bilan tekshiriladigan referent, ikkinchisi — muallif tanlagan xususiyatlar, nutq va harakatlardan tashkil topgan badiiy obraz. Ibn Sinoning 980-yilda tug‘ilgani, 1037-yilda vafot etgani, tibbiyot va falsafaga qo‘shgan hissasi tarixiy tadqiqot predmetidir [2]. Ammo uning romandagi suhbatlari, Rob bilan muloqoti va muayyan sahnalardagi qarorlari tarixiy manbaning aynan takrori emas. Rob Koul esa, aksincha, avvalo badiiy dunyo ichida mavjud bo‘lgan personajdir: uning tarixiy shaxs bilan uchrashishi yozuvchining syujet qurish huquqi doirasida yaratiladi.

G. Lukach tarixiy roman ahamiyatini davrga xos ijtimoiy kuchlar va ziddiyatlarni inson taqdirida namoyon qilish bilan bog‘laydi [3]. Gordon ham XI asr ilmiy muhitini tarixiy faktlarning ro‘yxati tarzida emas, balki kasbiy kamolot voqeasi orqali anglatadi. Bu yerda Ibn Sino tarixiy davrga daxldorlikni kafolatlashi mumkin bo‘lgan obraz, Rob esa o‘sha davrga kirishning tajribaviy nuqtasidir. Biroq “tarixiylik

effekti” bilan “tarixiy tasdiq” bir xil emas: ishonarli yozilgan ustoz–shogird suhbati o‘z-o‘zidan ro‘y bergan tarixiy hodisaga aylanmaydi.

J. Genett narratologiyasida “kim hikoya qiladi?” va “kimning idroki orqali ko‘riladi?” savollari farqlanadi [4]. «The Physician»dagi voqealar uchinchi shaxs hikoyasi orqali yetkazilsa-da, asarning asosiy bilish ufqi Robning tajribasi bilan chambarchas bog‘liq. O‘quvchi kasallik, davolash, diniy tartiblar va begona madaniyatga doir ko‘plab holatlarni qahramonning kuzatuvi, hayrati hamda o‘rganishi jarayonida qabul qiladi. Shu sababli Robni asosiy fokalizatsion markaz deb talqin qilish mumkin; bu roman davomida barcha sahnalar faqat uning ichki nigohi bilan cheklanadi, degani emas.

Fokalizatsiyaning bu tashkil etilishi Ibn Sino obrazining qabul qilinishiga bevosita ta’sir qiladi. Ustozning bilimi kitobxonga birdaniga to‘liq berilmaydi; u Robning savollari, qiyinchiliklari va bilimdagi bo‘shliqlari orqali bosqichma-bosqich ochiladi. Badiiy jihatdan muhim siljish yuz beradi: tarixiy mutafakkirning keng ilmiy merosi o‘quvchi uchun shogirdning o‘zlashtirish jarayoniga mos hajm va ketma-ketlikda ko‘rsatiladi. Demak, to‘qima qahramon tarixiy shaxsni kichraytirish uchun emas, balki murakkab ilmiy avtoritetni hikoya doirasida idrok etiladigan qilish uchun xizmat qiladi.

Robning o‘lim yaqinligini sezish qobiliyati ham shu nuqtayi nazardan ahamiyatlidir. Nashriyot tavsiflarida ta’kidlangan mazkur favqulodda sezgirlik [5] qahramonni oddiy tarixiy kuzatuvchidan ajratib turadi. Bu motivni XI asr tibbiyotining hujjatli dalili deb emas, balki ichki chaqiriq, o‘ziga xoslik va kasbiy yo‘lga kirishning poetik belgisi sifatida o‘qish lozim. Sezgi bilan ilmiy bilim o‘rtasidagi taranglik Robning Ibn Sino tomon intilishiga ma’no beradi.

Ibn Sino tarixiy hayotining Isfahon bosqichi hujjatlashtirilgan: Dimitri Gutasning tadqiqotida uning taxminan 1024-yildan 1037-yilgacha Alouddavla homiyligida Isfahonda faoliyat yuritgani qayd etiladi [2]. Shu bois romanning Isfahon

va Ibn Sino bilan bog‘liq umumiy tarixiy koordinatalari asosli referensial tayanchga ega. Biroq bu fakt Rob Koulning shogirdligi yoki romandagi alohida uchrashuvlarni tasdiqlamaydi. Tarixiy shaxs bilan to‘qima qahramonning bir sahnaga joylashtirilishi tarixiy imkoniyatdan badiiy ehtimollik yaratish mexanizmidir.

Ibn Sino romanda bir necha funksiyani bajaradi. U avvalo “ustoz” aktantidir: qahramon intilayotgan bilimning manbai va o‘zlashtirish jarayonining mezoni. Ikkinchidan, u tarixiy davrning intellektual salohiyatini mujassamlashtiruvchi referensial belgidir. Uchinchidan, uning obrazi Robning shaxsiy ambitsiyasini kasbiy mas’uliyat bilan to‘qnash keltiradigan axloqiy o‘lchov vazifasini bajaradi. Bu uch vazifa bir-biriga teng emas: tarixiy Ibn Sinoning ilmiy asarlari alohida dalil bo‘lsa, ustoz obrazining didaktik va dramatik vazifasi yozuvchining poetik tanlovidir.

Tarixiy manbalarda Ibn Sinoning haqiqiy shogirdi va biografik ma’lumotlarini yetkazgan Abu Ubayd Juzjoniy nomi uchraydi [2]. Bu jihat romandagi Rob bilan munosabatni o‘rganishda muhim nazorat nuqtasidir: real shogirdlik an’anasi mavjud bo‘lgan, lekin Robning unga qo‘shilishi adabiy konstruksiyadir. Shunday farqlash Ibn Sino siymosini badiiy tahlil qilish bilan uning tarixiy biografiyasini asossiz to‘ldirish o‘rtasidagi chegarani saqlaydi.

Ustoz–shogird juftligi romanda ma’lumot uzatishdan kengroq vazifa bajaradi. Robning dastlabki maqsadi tabiblikni egallash bo‘lsa, Ibn Sino bilan bog‘liq ta’lim bosqichi bu maqsadni sinovdan o‘tkazadi: bilimni olish istagi bilan unga munosib bo‘lish zarurati bir-biriga to‘qnashadi. Shunday qilib, ustoz qahramonning yo‘lini tugatadigan emas, aksincha, uning ichki talablarini murakkablashtiradigan obrazdir. Hikoyadagi “bilmaslik — izlanish — sinov — nisbiy yetuklik” ketma-ketligi ushbu juftlik vositasida yaqqollashadi.

Bu munosabatda kuchlar asimmetriyasi mavjud: Ibn Sino tajriba va bilim egasi, Rob esa o‘rganayotgan shaxs. Ammo badiiy kompozitsiya markazi ko‘pincha shogird tomoniga ko‘chadi. O‘quvchi Ibn Sinoning ilmiy tarjimayi holini to‘liq kuzatmaydi; u

Rob uchun ahamiyatli bo‘lgan uchrashuvlar va saboqlarni ko‘radi. Natijada tarixiy shaxsning hayoti tanlab yoritiladi va shogird biografiyasiga xizmat qiluvchi sahnalarga aylantiriladi. Buni tarixiy referentning syujet funksiyasiga ko‘chishi deb izohlash mumkin.

Bundan tashqari, Robning boshqa diniy mansublikni qabul qilgandek ko‘rinishi bilan bog‘liq epizodlar [5] ustozga yetishish yo‘lini shaxsiyat va ijtimoiy to‘siqlar muammosi bilan tutashtiradi. Bu epizodlarni XI asrdagi barcha ilmiy muassasalarning qat’iy tarixiy qoidasi sifatida umumlashtirish noto‘g‘ri. Ular romanda bilimga kirish imkoniyati, begonalik va moslashuvning dramatik mexanizmi bo‘lib ishlaydi.

M. Baxtinning xronotop nazariyasiga ko‘ra, makon va vaqt hikoyada mazmunli birikma hosil qiladi [6]. Gordon romanida Angliya, uzoq safar va Isfahon bir-biridan farqli bilish bosqichlarini tashkil etadi. Angliya Robning yetishmovchilik va ilk tajribalar makoni, safar o‘zgarish hamda identifikatsiya sinovi, Isfahon esa ilmiy muhit bilan uchrashuv va kasbiy o‘sish makoni sifatida ko‘rinadi. Ibn Sino Isfahon xronotopining markaziy intellektual figurasi bo‘lib, qahramonning geografik harakati shu tarixiy shaxsga yaqinlashish maqsadiga bog‘lanadi.

P. Rikyor ta’kidlaganidek, hikoya vaqtni voqealarning oddiy ketma-ketligidan mazmunli yaxlitlikka aylantiradi [7]. Romanda Robning bolaligi, kasbiy orzusi, safar mashaqqatlari va ustozga yetishi sabab-oqibat zanjiri sifatida tashkil topadi. Tarixiy Ibn Sino umrining cheklangan davri bilan to‘qima Robning hayot yo‘li bir narrativ zamonda tutashadi. Bu tutashuvning vazifasi tarixiy kalendarning barcha tafsilotlarini qaytarish emas, balki bir shaxsning intilishiga tarixiy davr miqyosini berishdir.

Tarixiy shaxs romanda gapirganda, uning nutqi ko‘pincha ikki maqsadga xizmat qiladi: davr bilimini ifodalash va syujetni oldinga surish. Badiiy dialoglar Ibn Sinoning asl asarlaridan olingan hujjatli ko‘chirmalar emas; ular tarixiy obrazga muallif tomonidan berilgan nutqiy mavjudlikdir. Shuning uchun tadqiqotchi romandagi fikrni

Ibn Sinoga nisbat berishdan oldin uni tarixiy asar bilan solishtirishi shart. Aks holda personaj nutqi tarixiy shaxsning tasdiqlangan qarashi bilan asossiz tenglashtiriladi.

Dialogning poetik kuchi aynan personajlar bilim darajasidagi tafovutdan kelib chiqadi. Rob savol beradi, shubhalanadi yoki yanglishadi; ustozning javobi esa sahnaning intellektual keskinligini shakllantiradi. O‘quvchi tarixiy ma’lumotni ma’ruza sifatida emas, kommunikativ hodisa sifatida qabul qiladi. Shu yo‘l bilan ma’lumot syujetga singadi va “o‘tmish ichida yashayotgandek” taassurot yuzaga keladi. Biroq bunday effektni manbashunoslikdagi dalillilik bilan aralashtirmaslik kerak.

Tahlilni umumlashtirganda, Ibn Sino va Rob Koul o‘rtasidagi munosabatni uch o‘qli modelda tasvirlash mumkin. Referensial o‘qda Ibn Sino tarixiy xotira va tekshiriladigan bilimga ishora qiladi, Rob esa to‘qima qahramon sifatida turadi. Kompozitsion o‘qda Ibn Sino intilish manzili va ustoz, Rob esa harakatning tashabbuskori hamda syujet markazidir. Aksiologik o‘qda esa ustoz ilmiy mas’uliyat mezonini, shogird esa ushbu mezonni shaxsiy tanlov va amaliyotga aylantirish jarayonini ifodalaydi.

Bu muvozanat mutlaq emas: roman markazida Rob turgani uchun tarixiy shaxs ko‘pincha uning shakllanish tarixiga mos ravishda ko‘rsatiladi. Shunga qaramay, Ibn Sino obrazini faqat dekorativ tarixiy detal deb bo‘lmaydi. Uning tarixiy nomi, tibbiy merosi va Isfahon bilan aloqasi asarning madaniy-mantiqiy o‘qini tashkil etadi. Aynan shu ikki xil ontologik maqom — tekshiriladigan tarixiy shaxs va badiiy yaratilgan qahramon — birgalikda roman poetikasining o‘ziga xosligini yuzaga chiqaradi.

«The Physician» romanida tarixiy shaxs va to‘qima qahramon munosabatlari narratologik jihatdan bir-birini to‘ldiruvchi, biroq vazifalari turlicha bo‘lgan obrazlar tizimini tashkil etadi. Ibn Sino tarixiy referent, ilmiy avtoritet va ustoz funksiyalarini mujassamlashtiradi; Rob Koul esa fokalizatsion markaz, harakat subyekti va tarixiy

bilimni shaxsiy tajribaga aylantiruvchi vositachidir. Ular o‘rtasidagi munosabat tarixiy faktni badiiy syujetga bog‘lashning asosiy mexanizmlaridan biridir.

Tadqiqotning asosiy natijasi shuki, romanda tarixiylik faqat tarixiy ism yoki davr belgilarining mavjudligi bilan emas, balki ularning hikoyalash tizimidagi o‘rni bilan yaratiladi. Fokalizatsiya murakkab tarixiy bilimni Robning idroki orqali bosqichma-bosqich ochadi; ustoz–shogird modeli syujetning intellektual konfliktini shakllantiradi; xronotop esa tarixiy makonlarni qahramon kamolotining bosqichlariga aylantiradi. Shu bilan birga, Robning Ibn Sino shogirdi bo‘lgani tarixiy dalil emas, badiiy to‘qimadir. Tarixiy va fiktiv qatlamlarni aniq farqlash romanni ham ilmiy mas’uliyat, ham poetik yaxlitlik nuqtayi nazaridan talqin etishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gordon, N. The Physician. New York: Simon & Schuster, 1986.
2. Gutas, D. Avicenna ii. Biography. Encyclopaedia Iranica. https://www.iranicaonline.org/articles/avicenna-ii/
3. Lukács, G. The Historical Novel. London: Merlin Press, 1962.
4. Genette, G. Narrative Discourse: An Essay in Method. Ithaca: Cornell University Press, 1980.
5. Penguin Random House. El médico / The Physician: publisher description. https://www.penguinrandomhouse.com/books/743902/el-medico--the-physician-by-noah-gordon/9788419498038/
6. Bakhtin, M. M. The Dialogic Imagination: Four Essays. Austin: University of Texas Press, 1981.
7. Ricoeur, P. Time and Narrative. Vol. 1. Chicago: University of Chicago Press, 1984.
8. Gordon, N. The Physician. Official author website. https://noahgordon.com/book/the-physician/

9. Hutcheon, L. A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction. New York: Routledge, 1988.